

Lingüística Galega
a contribución do
Instituto da Lingua Galega

LaborHistórico

Volume 3 - Número 1 - jan./jun. 2017

Sumário

Limiar	10
---------------	----

Henrique Monteagudo
Rosario Álvarez

Dossiê Temático

Lingua e sociedade en Galicia	14
--------------------------------------	----

Henrique Monteagudo

Investigar, elaborar, divulgar. O Instituto da Lingua da Universidade de Santiago de Compostela	49
--	----

Serafín Alonso Pintos

A investigación sobre a variación lingüística do galego: desde o ALGa ata a actualidade	63
--	----

Rosario Álvarez
Xulio Sousa

A edición de textos en Galicia (da Idade Media aos Séculos Escuros)	76
--	----

Ana Boullón

Situando o galego no terreo da investigación lingüística: os traballos de fonética e fonoloxía	93
---	----

Elisa Fernández Rei
Xosé Luís Regueira

A gramática galega, un río de curso curto e sinuoso. Panorama histórico dos estudos gramaticais sobre o galego	111
<i>Francisco Cidrás</i> <i>Francisco Dubert-García</i>	
Panorama actual da lingüística histórica galega	126
<i>Xavier Varela Barreiro</i> <i>Ricardo Pichel</i>	
Avances e tendencias actuais en lexicografía galega	149
<i>Ernesto González Seoane</i> <i>Antón Santamarina</i>	

A gramática galega, un río de curso curto e sinuoso. ***Panorama histórico dos estudos gramaticais sobre o galego***

Galician grammar, a river with a short meandering course.
A historical outlook on the grammatical studies about the Galician language

Recebido em 23 de dezembro de 2016. | Aprovado em 20 de fevereiro de 2017.

DOI: <http://dx.doi.org/10.24206/lh.v3i1.17110>

Francisco Cidrás¹
Francisco Dubert-García²

Resumo: Este traballo pretende ser unha revisión histórica dos estudos que se teñen realizado sobre a morfoloxía e a sintaxe do galego. Ora ben, o obxectivo da presente contribución é ofrecer unha panorámica das liñas mestras da produción gramatical galega, non unha prolxa enumeración de traballos publicados ata o presente. Tras analizar o atraso histórico con que o galego chegou a ser obxecto de estudo científico rigoroso e as causas deste atraso, preséntase unha exposición crítica sobre as liñas temáticas e orientacións dominantes nos estudos de morfoloxía e de sintaxe do galego. O traballo remata cunha exposición dos desafíos que ten a lingüística galega cara ao futuro.

Palabras-chave: galego; gramática galega; morfoloxía; sintaxe; historiografía gramatical.

Abstract: This work tries to offer a historical review of the studies that have been carried out on the morphology and syntax of the Galician language. However, the main objective of this contribution is to give a panoramic outlook of the guidelines of the Galician grammatical production, not an exhaustive list of the works published until now. After analyzing the historic delay with which Galician started to be scientifically studied, and the causes of this delay, a critical survey of the main thematic lines and orientations on the studies of Galician morphology and syntax is given. The work ends with a presentation of the challenges that Galician linguistics must deal with, facing the future.

Keywords: Galician; Galician grammar; morphology; syntax; grammatical historiography.

¹ Doutor en Filoloxía Galega, é Profesor Titular do Departamento de Filoloxía Galega da Universidade de Santiago de Compostela (USC), do que foi director ata hai uns meses. Investigador do Instituto da Lingua Galega, é tamén Académico Correspondente da Real Academia Galega e membro do equipo de redacción da Gramática desta institución, actualmente en curso. francisco.cidras@usc.es.

² Doutor en Filoloxía Galega, é Profesor Titular do Departamento de Filoloxía Galega da Universidade de Santiago de Compostela (USC) e actual secretario do Instituto da Lingua Galega. Membro do equipo de redacción da Gramática da Real Academia Galega. francisco.dubert@usc.es.

Adoita dicirse que Galicia é o país dos mil ríos. Moitos pero, por mor da proximidade das montañas ao mar e o clima húmido, curtos, caudalosos e con moitas fervenzas. Tamén son numerosos os encoros onde as augas empozan. A historia (e a xeografía) da gramática galega é coma un deses ríos: curto e sinuoso. En canto ao caudal, regato o máis do tempo, vai aumentando conforme se achega ao mar, ás veces a cachón, ás veces poza.

1. Unha tradición gramatical (case) inexistente

1.1 Os estudos de lingüística galega nacen a mediados do século XVIII da man de frei Martín Sarmiento – figura clave da Ilustración e un dos fundadores da filoloxía moderna en España – quen remata en 1768 o seu *Onomástico etimológico de la lengua gallega*³. Un século despois, en 1868, publica Saco Arce a súa *Gramática gallega*, obra de grande mérito e calidade para o seu tempo, de lectura aínda proveitosa nos nosos días. O relevo destas dúas figuras resulta enganoso á hora de avaliarmos a malfadada historia da lingüística galega: outro século máis tarde, en 1967, Pilar Vázquez Cuesta mostraba que “para el estudioso de la Lingüística Románica el área ocupada por el gallego resulta una zona casi virgen y de la que es difícil hablar con seguridad”. Ramón Piñeiro, figura clave do galeguismo na altura, lembrábalo ao presidente da Real Academia Galega: “Estamos nun semi-caos lingüístico” (FREIXEIRO, 1994, p. 208). Idénticos queixosos xuízos emitían por aquelas datas os máis destacados filólogos foráneos que esporadicamente se achegaban a este territorio case inexplorado: Dámaso Alonso laiábase do “increíble atraso de los estudios de lingüística gallega” e Zamora Vicente da “verdaderamente asombrosa dejadez de los jóvenes filólogos en cuanto al gallego (...) que sigue practicamente olvidado” (REGUEIRA, 1996). Pasaron desde entón escasamente cinco décadas...

Entre os estudos fundacionais de Sarmiento e a gramática de Saco non hai continuidade ningunha, senón un enorme burato negro. Despois, as diversas gramáticas galegas publicadas entre a de Saco (1868) e a de Carballo Calero (1966) non supoñen avance ningún e son todas claramente inferiores a aquela. O pouco que nese século que separa ambas se adiantou no coñecemento científico do galego débémollos maioritariamente a lingüistas foráneos, tanto da escola española (García de Diego, Zamora Vicente, Dámaso Alonso, García Yebra...) como estranxeiros, sobre todo da romanística alemá (Krüger, Ebeling, Schroeder, Schneider, Piel, Meier...) (REGUEIRA, 1991), sen esquecermos o traballo precursor do príncipe Louis Lucien Bonaparte coas súas temperás “Observaciones sobre la pronunciación del dialecto gallego” (1861), que pasaron case desapercibidas no seu tempo (KABATEK, 1992). Repárese que falamos de estudos lingüísticos, non especificamente de achegas gramaticais. Fóra da *Neugalizische Formenlehre* de Cornu (1906) e dos *Elementos de gramática histórica gallega* de García de Diego (1909), poucos daqueles traballos se centraron na gramática. A sintaxe está practicamente ausente.

O galego é unha das linguas vernáculas europeas que máis tarde se incorporan ao proceso de gramatización que se empezara a xeneralizar na Idade Moderna; moito máis tarde que outras linguas tamén minorizadas como o vasco (1638), o bretón (1659), o catalán (1743) ou o sardo (1782). Faino só en 1864 cun *Compendio de gramática* de Francisco Mirás, opúsculo moi deficiente e cientificamente irrelevante. Quitando a de Saco e a de Carballo Calero nos dous extremos da serie, todas as gramáticas galegas publicadas ata hai cinco décadas – i.e., as de Mirás (1864), Cuveiro (1868), Valladares (1892), Santiago y Gómez (1918), R. A. (1919), Lugrís (1922), Couceiro Freijomil (1935) e Carré Alvarellos (1967) – son obra de entusiastas patriotas ben intencionados mais carentes de formación

³ Para evitarmos un molesto sobrecargo da sección *Referencias bibliográficas*, incluímos nela unicamente as obras de carácter historiográfico ou aquelas das que recollemos unha cita expresa. O obxectivo da nosa contribución é ofrecer unha panorámica das liñas mestras da produción gramatical galega e non facermos nunha proliza enumeración de traballos publicados. Para obter as referencias bibliográficas correspondentes a esas liñas mestras a partir da información aquí fornecida, pode empregarse a *Bibliografía informatizada da lingua galega* (BILEGA) (<http://www.cirp.es/bdo/bil/bilega.html>), ferramenta que se actualiza permanentemente. En formato libro, pode consultarse tamén a *Guía bibliográfica de lingüística galega* publicada por Regueira et al. (1996), selectiva e comentada pero coa eiva de que só recolle a produción ata 1995. Aínda que é a nosa intención referir as liñas de pescuda máis relevantes do conxunto dos investigadores en gramática galega, pedimos desculpas de antemán por calquera esquecemento que se poida considerar pouco razoable.

lingüística⁴. Para unha panorámica xeral dos trazos característicos desta tradición gramatical pre-moderna, véxase Sánchez Rei (2005); Henríquez Salido (1986) para as gramáticas do século XIX, Fernández Salgado (2000) para as do primeiro terzo do XX e Alonso Pintos (2006) para as posteriores.

Son varias as circunstancias que explican o estado tan precario en que se viu mergullada a gramaticografía galega durante tanto tempo:

1. A situación (a)legal do galego, carente na altura de todo recoñecemento de oficialidade e por tanto ausente de todo uso na administración pública ou no ensino. Estes son os principais ámbitos desde os que se demanda a elaboración de gramáticas, como obras instrumentais encargadas de construír, lexitimar e divulgar un estándar. É interesante indagar nas introducións deste mangado de gramáticas os argumentos con que os seus autores xustifican a utilidade destas obras, carentes na altura dun público que as reclamase de maneira significativa, como si ocorría coas linguas con estatus oficial. A motivación real común a todas elas é de carácter simbólico: están concibidas como pezas nun proceso de dignificación da lingua patria e de rexeneración nacional. A súa difusión real era moi limitada: só a de Lugo chegou a ser reeditada no seu tempo (1931), coincidindo non casualmente co proceso de discusión do Estatuto de Autonomía (finalmente estragado polo levantamento militar de 1936), que prevía a cooficialidade do galego (GONZÁLEZ SEOANE, 2006); sentíase así como urxente a necesidade de elaboración dun estándar, ao que esta obra tenta contribuír. As gramáticas publicadas ou reeditadas nos anos 60, no devalar do franquismo, responden tamén ao albiscar dunha oficialización do galego, que desta volta si se consumou co Estatuto de 1981.

2. A situación social do galego: as elites sociais (únicas con acceso á educación e ao control da cousa pública, por tanto potenciais usuarias dese tipo de obras) estaban fortemente castelanizadas e amosábanse indiferentes ou hostís ao galego. Mesmo as cativas elites culturais burguesas que reivindicaban a dignificación do galego na segunda metade do XIX, eran elas mesmas castelanfalantes. Como lembraba Emilia Pardo Bazán, “el gallego no lo hablan los que lo escriben”; unha minoría ilustrada e valente pero elitista e pouco coherente na súa praxe cotiá (HERMIDA, 1992). Fronte a eles, as masas populares iletradas falaban galego, pero non o escribían... nin reclamaban gramáticas. Aurelio Ribalta explicáboas con clarividencia xa en 1916, coa peculiar ortografía fonética que propugnaba:

En gallego ai poucas gramáticas; pro e qe a xente non pide ter mais. Nas botan de menos. As moitas gramáticas das outras linguas responden aas nezesidás da enseñanza. Pro en Galicia non se estuda o gallego (...) Por esta razón “de feito”, non “de razón”, abonda ben con satisfazere as nezesidás dos eruditos, dos curiosos, dos literatos – deiqí ou de fora, cáxeqe máis de fora qe da casa (*apud* FERNÁNDEZ SALGADO, 2000, p. 124).

3. O escaso peso da gramática no programa ideolóxico de construción nacional, do que os estudos lingüísticos formaban parte. Desde o inicio dese programa co Rexurdimento a mediados do XIX e xa co nacionalismo desde comezos do XX, producíronse rápidos avances no uso literario e social do galego, mais o estudo da súa gramática sempre foi postergado en favor doutras tarefas consideradas máis urxentes: os traballos de reivindicación e dignificación do galego primeiro, no inicio do Rexurdimento; os debates ortográficos despois, nas últimas décadas do XIX (que reaparecerán con gran virulencia, reformulados, case cen anos máis tarde); os estudos sobre o léxico e a cultura popular nos anos 20 e 30 desde o exterior e logo no interior durante a posguerra; a onomástica e a etimoloxía durante o franquismo (consentidas tal vez por considerárense disciplinas politicamente inocuas); a descrición das *falas* para coñecer as variedades dialectais do galego nos anos 60... Así as cousas, a gramática estivo sempre presente no ideario programático do galeguismo, pero o seu tempo – é dicir, a súa necesidade pragmática – demorou moito en chegar.

⁴ Os propios autores adoitan explicitar nas súas obras esa limitación, que asumen como “soldados da santa e xusta causa”, metáfora coa que se autodefine Lugo, quen argumenta no limiar da súa *Gramática*: “Ben sei a responsabilidade que sobre de min botei; non iñoro que a crítica tén que fincar o seu dente neste libro. Sô teño unha disculpa, esta: levamos moitos anos agardando por unha *Gramática do Idioma*, e como non aparecía por ningures, eu adiquei os meus poucos momentos de vagar para a facer. E fíxena, pondo sempre o pensamento e os pulos do meu corazón na nobre causa da rexeneración e melloramento da Terra” (1922, p. vi).

4. A secular exclusión do galego dos estudos universitarios e do ámbito académico en xeral. A Universidade de Santiago de Compostela (USC, fundada en 1495, única do país ata 1990) viviu case cinco séculos de costas viradas ao galego e, por tanto, renunciando a formar os técnicos no seu estudo. Só no ano académico 1965/66 comeza a estudarse o galego como unha materia nos estudos de Filoloxía Románica, xermolo do que cos anos se converterá nunha titulación propia. Esta circunstancia vai supoñer un radical cambio de rumbo nos estudos de lingüística galega, talmente que ao escribirmos a súa historia cómpre periodizala separando as achegas anteriores e posteriores a 1965/66 (REGUEIRA, 1996).

Cando en torno a 1960, nun contexto de incipiente devaldo da ditadura franquista, de reivindicación política nacionalista e co albiscar dun posible acceso do galego ao ensino, o galeguismo considera chegado o momento de redactar unha obra gramatical de referencia para encarar a nova etapa, decátase da enorme eiva que supón a falta de persoas cientificamente capacitadas para levar a cabo a tarefa. Tras o recusamento de varios candidatos, Ricardo Carballo Calero, que estaba a redactar o proxecto paralelo dunha magna *Historia da literatura galega contemporánea*, acepta con máis disciplina ca entusiasmo a encomenda, que se plasma na *Gramática elemental del gallego común* (CARBALLO CALERO, 1966)⁵. Don Ricardo será o primeiro catedrático de lingua e literatura galegas na USC e a súa *Gramática* o manual das primeiras palestras sobre lingua galega na universidade, libro de referencia nesta materia durante case dúas décadas para os alumnos da facultade de letras e da escola de maxisterio compostelás. Por fin unha gramática tiña uns destinatarios reais, un mercado obxectivo e un ámbito de uso estable, aínda que non fose masivo. Como consecuencia, a obra coñeceu nada menos que sete edicións entre 1966 e 1979, algo impensable ata entón.

A gramática de Carballo estaba concibida cunha vontade fortemente prescritiva, buscando propor unha lingua modelo, o “galego común”. Porén, os presupostos sobre os que construír ese modelo foron mudando co transcórren das sucesivas reedicións e a evolución da ideoloxía lingüística de Carballo/Carvalho⁶. En calquera caso é unha gramática de dimensións e pretensións modestas, tecnicamente superior ás que a precederan pero bastante desigual nas súas partes: incorpora contidos alleos ao esperable nunha gramática (aínda que si propios dun manual de filoloxía galega); introduce certos elementos estruturalistas no estudo dos sons, aínda que tamén por veces unha orientación historicista máis propia dunha gramática histórica; é moi tradicional na parte de morfoloxía mentres que a de sintaxe é en xeral escasa e deficiente, sen mostrar nela a finura gramatical de Saco⁷. Desde o punto de vista descritivo e mesmo do teórico é, en suma, un expoñente do desolador estado en que se atopaban o coñecemento do galego e a lingüística galega nos anos 60 do pasado século, cando estaba a punto de abrochar o seu estudo científico sistemático. Máis alá da incuestionable importancia simbólica desta obra, a *Gramática* de Carballo non marca, como sinala Regueira (1996, p. 56), o “inicio dunha nova xeira da lingüística galega”, senón que é máis ben un dos “últimos testemuños da vella época que se acaba”.

Esa nova xeira non se pode entender sen a creación, en 1971, do Instituto da Lingua Galega dentro da USC e a intensa actividade investigadora nel desenvolvida desde aquela nos diferentes ámbitos da lingüística.

⁵ Carballo foi un gramático *malgré lui* (ÁLVAREZ, 2011). Acepta a encomenda co mesmo espírito de “soldado da xusta causa” que invocaba Carré (nota 2), consciente das súas limitacións e queixoso de que “os capacitados pra elo dificilmente queren arriscar o seu prestixio nista tarefa” (*ibid.*). Os promotores da empresa, nomeadamente Ramón Piñeiro, tamén eran conscientes das dificultades e deciden publicar a gramática como obra de autor e non como gramática institucional, para non comprometer o prestixio da Academia. Así llo aconsella Piñeiro ao presidente da RAG: “a Academia non debe, non pode dar un paso en falso no problema idiomático (...) Pensar que no estado aital dos nosos coñecementos lingüísticos pode a Academia publicar a Gramática académica do galego é bastante alarmante pra quen teña conciencia da nosa realidade” (FREIXEIRO, 1994, p. 208; véxase tamén SANTAMARINA, 2009).

⁶ Na constante relación dialéctica entre lingua popular e literaria, o modelo de *galego común* que propón Carballo vaixe afastando paulatinamente do galego popular. Na primeira edición da *Gramática* define os criterios para a escolla das formas que definen o *galego común*, do que o primeiro é “la mayor difusión en el ámbito geográfico de las formas idiomáticas... Aspirarán a adquirir rango de preceptivas aquellas formas dialectales de uso más general”; e engade: “Por supuesto, se trata del gallego actual; (...) nuestro interés se aparta de las manifestaciones históricas del idioma” (1966, p. 12-13). Esta declaración de principios desaparece na última edición (1979), onde introduce a seguinte nota ao pé xustificativa do seu afastamento da lingua falada actual cara ao historicismo culturalista: “Esta situación ha sido superada en los últimos tiempos, y se ha caído más bien en el extremo opuesto. Un cierto populismo, un cierto dialectalismo literario amenazan la sustantividad de la lengua. Ahora, en 1979, hay evidentemente una reacción reintegracionista, fruto principalmente de los estudios universitarios, que está restaurando la lengua literaria, restableciendo las formas auténticas” (p. 77). O novo modelo de lingua culta que propón para o galego é o portugués (lusismo), sobre a base simbólica da historia medieval compartida por ambos (reintegracionismo).

⁷ Para unha análise máis detallada da *Gramática* de Carballo, vid. Alonso Pintos (2006) e Sánchez Rei (2008).

1.2 O ILG deseñou desde a súa creación un programa sistemático de estudo e promoción da lingua galega que, loxicamente, foi mudando ao longo do tempo. As tarefas de promoción social, asesoramento, normalización e normativización da lingua tiveron nos primeiros anos unha grande presenza a carón das propiamente investigadoras. Co tempo, foron pasando a un segundo plano, ao xurdiren ou reactivárense no país institucións especificamente encargadas desas funcións. O ILG foise convertendo así cada vez con máis propiedade naquilo para o que tecnicamente fora concibido: un instituto universitario de investigación. Limitándonos pois aos traballos de investigación, obsérvase que (dunha maneira parella ao acontecido en períodos anteriores e por motivos similares) os estudos gramaticais non foron de novo os máis privilexiados. É significativo observar como no proxecto de creación do ILG, á par doutros obxectivos xerais, explícitanse como “fins inmediatos” só dúas liñas de investigación concretas: “A continuación do rexistro lexicográfico galego, daquela en realización no Departamento de Filoloxía Románica” e “A realización de traballos sobre dialectoloxía galego-portuguesa” (FERNÁNDEZ REI, 1991). Aínda que obviamente se deixa aberta a posibilidade a abrir outras vías, lexicografía e dialectoloxía foron, en efecto, as dúas liñas que centraron (e en certa medida seguen a centrar) os maiores esforzos dos investigadores do ILG, en grande parte pola súa importancia instrumental para a fundamentación científica dos traballos de estandarización do galego, de vital importancia para unha lingua entón pouco explorada, incura nun proceso acelerado de normalización⁸.

Os estudos gramaticais teñen, porén, desde o nacemento do ILG unha presenza notable e unha continuidade suficiente, aínda que non ao abeiro de grandes proxectos de equipo –como eran e son o *Atlas Lingüístico Galego (ALGa)*, o antigo *Ficheiro do Léxico Galego* ou os modernos *Tesouros Informatizados da Lingua Galega* moderna e medieval (*TILG/TMILG*) no ámbito da dialectoloxía e a lexicoloxía. Canalizáronse dunha maneira máis individualizada a través da promoción planificada de teses de doutoramento e memorias de licenciatura sobre temas de gramática galega. Como produto deste traballo publícanse ao longo dos anos 70 unha serie de monografías de índole gramatical como anexos da revista *Verba*, creada en 1974 coa vocación de dedicar unha atención preferente, aínda que non exclusiva, á lingua galega. Estas obras poden considerarse as auténticas pioneiras nos estudos gramaticais de carácter científico realizados en Galicia sobre o galego:

Guillermo Rojo (1974)	<i>Perífrasis verbales en el gallego actual</i>
Antón Santamarina (1974)	<i>El verbo gallego</i>
Isabel González (1978)	<i>Sufijos nominales en el gallego actual</i>
Francisco García Gondar (1978)	<i>O infinitivo conxugado en galego</i>

A colección de anexos de *Verba* segue viva (vai polo número 73), pero a presenza de monografías sobre gramática galega caeu drasticamente tras esta eclosión inicial: a seguinte achega demora quince anos en aparecer publicada (1993) e a que lle segue a esta lévanos xa ao 2000... Iso débese en parte obviamente a que aparecen outras canles de publicación alternativas, pero sobre todo a unha realidade que cómpre non esquecer: a maior parte daqueles investigadores novos cun perfil gramatical que formaban parte dese programa de estudo do galego, vinculados ao ILG, acaban por migrar a outras áreas lingüísticas onde finalmente desenvolven a súa carreira investigadora: Guillermo Rojo, Manuel Taboada, Emilio Montero, García Gondar, Isabel González, Mercedes Brea etc. Trátase en realidade dun retorno á “normalidade” dunha lingua sen normalizar: a efervescente emerxencia do galego como idioma en construción nos anos 70 concitara a excepcional confluencia no proxecto da maioría dos lingüistas novos vinculados ao antigo departamento de Filoloxía Románica; unha converxencia non casual senón inducida pola figura de Constantino García, primeiro director do ILG e mestre de case todos eles e elas. Mais superado o inicial estado de excepción, nos 80 cadaquén colle libremente o seu camiño e a lingüística galega ten que reorganizarse cos seus minguados recursos humanos.

Da nómina inicial de gramáticos novos só Antón Santamarina continúa a traballar co galego, aínda que axiña pasa a ocuparse nuclearmente da lexicoloxía (*proxecto TILG*), alén de prestar atención a moitos outros

⁸ Téñase en conta, para comprender esas prioridades de pescuda, os dous principios básicos que guían a conformación do modelo de galego estándar defendido sempre polo ILG: “1. A lingua normativa ten que estar ao servizo da cultura dun pobo real e concreto, e por tanto ha de ser necesariamente continuadora da lingua falada pola comunidade (...) 2. O galego normativo ten que ser o vehículo expresivo común e válido para todo o pobo galego (...) Consecuentemente, o galego común non pode basearse nun único dialecto, senón que debe prestar atención preferentemente á extensión xeográfica e demográfica das formas para seleccionar as normativas” (*NOMIG* [1982] 2005, p. 9).

ámbitos de interese, entre os que xa non aparece (en forma édita) a gramática. Así as cousas, en 1979 e 1980 defenden as súas teses de doutoramento respectivamente Francisco Fernández Rei (sobre a morfoloxía verbal) e Rosario Álvarez Blanco (sobre a morfosintaxe do pronome persoal), dous mozos pertencentes á segunda fornada de investigadores do ILG, procedentes da canteira de formación dialectolóxica como investigadores de campo nos traballos do *ALGa*. O primeiro deles orientará o seu traballo cara á dialectoloxía; Rosario Álvarez, por contra, converterase axiña na principal referente en investigación gramatical dentro do ILG e, en gran medida, tamén no conxunto da lingüística galega.

Superada e caída en desuso a de Carballo Calero, será a *Gramática galega* de Rosario Álvarez, Xosé Luís Regueira e Henrique Monteagudo (1986) a nova obra de referencia durante a segunda metade dos 80 e nos anos 90, con sete edicións, a última de 1998. Consonte o ideario lingüístico do ILG, os autores deixan claro desde o principio que “neste ensaio de abrangue-lo núcleo común da lingua galega tentouse de representar todo aquilo que é galego vivo, deixando de lado unicamente o que nel haxa de alleo ou posibilidades excesivamente localistas” (1986, p. 7-8). É a primeira gramática no sentido moderno da palabra: a primeira na que xa non aparecen referencias á historia da lingua, información dialectal ou outros aditamentos alleos ao corpo gramatical; a primeira tamén concibida e elaborada desde dentro do galego, sen utilizar o español como lingua de contraste nin como lingua de redacción⁹. Filla do seu tempo como todas, a obra presenta desequilibrios e lagoas de contido, basicamente debidos á falta de suficientes estudos previos en determinadas áreas, a pesar dos xa sensibles avances acadados daquela no coñecemento do galego ao abeiro do referido programa de actuación do ILG. É polo demais unha obra de deseño tradicional, cunha organización morfofocéntrica, estruturada por clases de palabras, e unha parte de sintaxe escasa e pouco desenvolvida. Desde o punto de vista descritivo é bastante completa e moi fiable¹⁰.

Os avances no estudos gramaticais deixaron en pouco máis de dez anos obsoleta a *Gramática* de 1986. No seu ronsel, Rosario Álvarez e Xosé Xove dan á imprenta en 2002 a súa *Gramática da lingua galega*, incorporando eses avances. A obra vén funcionando como gramática oficiosa do ILG ata o presente, aínda que, como afirman os autores, “sen ser rupturista, contén unha visión persoal da gramática” (p. 11). É unha obra básica pero completa, concibida para destinatarios con formación gramatical pero accesible para un público máis amplo. Os contidos organízanse de maneira descendente (da oración cara á palabra e os morfemas, unha novidade na gramaticografía galega) e están bastante equilibrados. Cómpre apuntar que dous anos antes Xosé Ramón Freixeiro Mato, profesor da Universidade da Coruña, publicara o volume de *Morfosintaxe*, segundo da súa *Gramática da lingua galega* que finalmente acadou os catro volumes (FREIXEIRO MATO, 1998-2003). Por primeira vez conviven no ámbito universitario galego dúas gramáticas de referencia que, sen seren substancialmente distintas no descrito, si responden a dous alentos diferentes na maneira de describir: máis intervencionista e afastada da lingua oral a de Freixeiro, máis descritivista e apegada a ela a de Álvarez e Xove. O propio Freixeiro Mato é autor dunha interesante *Estilística da lingua galega* (2013), obra complementaria da súa gramática, tamén moi decantada cara ao estudo da lingua literaria, na que analiza as potencialidades expresivas dos diferentes planos gramaticais do galego: fonolóxico, léxico-semántico, morfosintáctico e pragmático-discursivo. A estas destacadas obras de referencia cómpre engadir aínda outras gramáticas de orientación máis práctica, dirixidas a usuarios non-académicos: *Nova gramática práctica* de Carme Hermida (2004), *Gramática da lingua galega. Síntese práctica* de Feixó Cid (2004), *Gramática práctica da lingua galega* de López Viñas, Lourenço e Moreda (2010).

Na actualidade está en fase de elaboración unha nova e ampla gramática de referencia da lingua galega, amparada pola Real Academia Galega como futura gramática da institución. De autoría colectiva, a súa redacción corre a cargo do seminario de gramática do ILG: Rosario Álvarez, Francisco Cidrás, Ernesto González Seoane, Xosé Luís Regueira e Xosé Xove (equipo inicial), coa recente incorporación de María Álvarez de la Granja, Francisco Dubert García e Elisa Fernández Rei, cada un como responsable das partes en que é especialista. É sintomático do lugar secundario que a gramática veu ocupando na lingüística galega que a RAG, fundada en 1905, demorase máis de cen anos en publicar a súa gramática, aínda inconclusa, a pesar de ser un dos traballos que tiña encomendado

⁹ As gramáticas do período *Nós* – de R. A. (1919) e Lugaís (1922) – tamén estaban escritas en galego e evitaban usar o español como lingua de referencia ou contraste (evidenciando un simbolismo ao que renuncia máis tarde Carballo na súa; REGUEIRA, 1996; SÁNCHEZ REI, 2008). Porén, esa independencia é máis aparente que real: conceptualmente é clara a dependencia daquelas obras verbo e.g. da gramática da Real Academia Española (GONZÁLEZ SEOANE, 2006). Circunstancia comprensible dada a escasa formación técnica de Lugaís e Carré (=R. A.), que os incapacitaba para construíren un discurso gramatical autónomo.

¹⁰ Nos anos 90 tivo moita prédica tamén, sobre todo entre o profesorado de ensino medio, a *Nova gramática para a aprendizaxe da lingua*, publicada en 1988 por Costa Casas, González Refoxo, Morán Fraga e Rábade Castiñeira, cunha orientación pedagóxica e vontade renovadora do discurso gramatical.

desde a súa creación. Agardemos que, facendo boa a espera, a obra sitúe por fin, unha vez publicada, a gramaticografía galega no lugar que lle corresponde nos estudos gramaticais contemporáneos.

2. Os estudos de morfoloxía

O primeiro traballo de entidade sobre a morfoloxía do galego é o que aparece na gramática de Saco Arce (1868). A información alí recollida será, por exemplo, unha peza fundamental para a elaboración da *Neugalizische Formenlehre* de Jules Cornu (1906), unha sucinta morfoloxía do galego moderno aparecida como apéndice á súa *Grammatik der Portugiesischen Sprache* e traducida ao castelán por Martínez Morás no Boletín da Real Academia Galega. Moi pouco posterior a este traballo de Cornu é a primeira gramática histórica do galego, publicada por Vicente García de Diego en 1909. A obra, notable para o seu tempo, inclúe unha análise diacrónica da morfoloxía galega e aínda hoxe resulta de utilidade a súa consulta (de feito foi reeditada facsimilarmente en 1984, como anexo da revista *Verba*).

A morfoloxía flexiva de Saco Arce está tamén moi presente na gramática de Carballo Calero (1966). Todos estes traballos practicamente se reducen á presentación dos paradigmas flexivos no modelo *palabra e paradigma* propio da gramática tradicional: e.g., no caso dos verbos, táboas exemplares de cada conxugación verbal coas formas de palabra ordenadas por modos > tempos > número/persoa; acostuman agregar tamén información sobre variantes dialectais. Carballo Calero tamén analizara en 1972 a morfoloxía do galego de Rosalía, inaugurando a tradición de estudar a lingua dos diferentes autores literarios galegos.

Curiosamente, mentres que Saco Arce (1868, p. 53-61) si se ocupa da formación de palabras (composición e derivación), Carballo Calero só analiza os sufixos avaliativos (*-iño*, *-olo*, *-elo*, *-uco*, *-aco* etc.) e nada di da composición (quizais porque considere a formación de palabras parte da lexicoloxía e non da gramática, 1979⁷, p. 169).

En consecuencia, en Carballo Calero (1966) encontramos terminoloxía morfolóxica tradicional (*radical*, *sufixo*, *desinencia* ou *terminación*), pero non termos xa usuais na lingüística hispánica da época (como *vogal temática*, *morfema* ou *monema*, *alomorfo*, *distribución complementaria*, etc.). Este autor non ten o menor interese en realizar unha gramática formal nin explícita. Non existe unha tentativa de segmentación xustificada dos verbos nin un intento de comprender ou explicar a distribución complementaria dos alomorfos; seguindo a Saco Arce (1868, p. 80-81), mestura no mesmo capítulo as harmonizacións vocálicas máis ou menos automáticas (*mentía* > *mintía*) coas morfoloxizadas (*sirvo*, *serve*).

Entre a primeira e a última edicións da gramática de Carballo (1966-1979⁷) a literatura científica sobre o galego aumentara bastante; o volume tamén medrou en extensión, pero a verdade é que non sempre tirando todo o proveito posible dos avances acadados. Así, en 1979⁷ Carballo inclúe na "orientación bibliográfica" coa que enceta a *Gramática a Fonología gallega* de Amable Veiga (de 1976), mais deixa fóra o traballo dos investigadores máis novos en morfosintaxe: o de Porto Dapena de 1972 sobre a flexión verbal ou a súa monografía de 1977 sobre o galego de Ferrol, o estudo do verbo de Santamarina de 1974, o das perífrases de Rojo de 1974, o de García Gondar sobre o infinitivo flexionado de 1978 ou a tese de Fernández Rei sobre o estrutura do verbo galego de 1978. Porén, hoxe podemos dicir que son estes estudos os que constitúen as verdadeiras obras basilares da tradición gramatical galega.

En efecto, os traballos morfolóxicos *modernos* (coma os sintácticos) xurdiron a comezos dos anos 70 do século XX asociados, sobre todo, ás monografías dialectais levadas a cabo como teses de doutoramento por Porto Dapena (1971) e Antón Santamarina (1973) sobre as falas de Ferrol, o val de Suarna, respectivamente¹¹.

Quizais seguindo a Alarcos, Porto Dapena daba máis importancia ao estudo semántico dos verbos que á súa estrutura morfolóxica. Na súa análise morfolóxica mostra as dificultades reais da segmentación das formas dos verbos nunha lingua fusional como o galego. Este traballo non tivo as repercusións merecidas na lingüística galega, quizais debido a que Porto Dapena acabou sendo profesor de gramática española en Madrid. É interesante notar que nese mesmo momento Matthews (1972) afrontaba problemas coma estes.

¹¹ De 1973 é tamén a tese de Xosé Luís Couceiro sobre a fala de Feás, publicada como monografía en 1976, e que incorporaba un estudo da morfoloxía e sintaxe dese dialecto. Porén, Couceiro abandonou axiña os seus traballos gramaticais a favor dos estudos de literatura galega medieval. De 1971 é a tese de Henríquez Salido sobre a fala d'O Grove, da que nunca se publicou a súa morfoloxía.

Así as cousas, o traballo que realmente marcou o camiño da morfoloxía flexiva do verbo galego foi a análise de Santamarina (1974). As achegas posteriores de Fernández Rei seguiron a estela teórica de Santamarina, enriquecida coa inmensa cantidade de datos dialectais obtidos no *Atlas Lingüístico Galego*. Estas son análises fundamentadas en datos dialectais e no modelo distribucionalista *Item e Arranxo* desenvolvido por Mattoso Câmara (1970), tal e como recoñece explicitamente o propio Santamarina (1974, p. 11, n. 1). Esta orientación chegou con mínimas discrepancias formais ata as gramáticas de Álvarez, Regueira e Monteagudo (1986), Freixeiro Mato (2000) ou Álvarez e Xove (2002). Estas son tamén as visións que se adoitan usar nas descrições dialectais (que seguen o modelo de FERNÁNDEZ REI, 1990) e históricas (como os traballos de Ramón Mariño Paz).

Canto á morfoloxía flexiva nominal, máis pobre en galego que a verbal, realízase tamén dentro dun marco estruturalista, cunha visión xeralmente distribucionalista, na que, como diría Spencer (1991, p. 12), os morfemas son vistos *como cousas*. Sen renunciar a obxectivos básicos coma as regras *para a formación do feminino* ou *para a formación do plural*, Álvarez, Regueira e Monteagudo (1986) van máis alá, pois, por exemplo, é a partir de aquí onde xa se encontran consideracións acerca do valor funcional das alternancias morfofonémicas do estilo de *s[o]gro* vs. *s[ɔ]gra*, interpretadas como unha “marca redundante de xénero” (1986, p. 63). Esta vía tamén aparece nas gramáticas posteriores.

Todas estas análises parten do postulado da separación de niveis (GLEASON, 1961): unha división (bastante) rixida entre unha morfoloxía concatenativa e unha fonemática que establece o repertorio e distribución dos fonemas e dos seus alófonos. As regras fonolóxicas, de teren algún papel teórico, só poden ser alofónicas e xeralmente teñen carácter diacrónico, pois non buscan conectar niveis de derivación de forma explícita; non hai regras fonolóxicas lexicais, cíclicas, asociadas a procesos morfolóxicos, nin niveis de derivación intermedios. É unha morfoloxía estruturalista clásica, esencialmente non-derivativa, que participa dun modelo descritivo similar ao da fonemática: establece os morfemas, os alomorfos dos morfemas e os padróns de distribución destes últimos.

É posible que a primeira gran innovación feita por galegos sobre a morfoloxía flexional do galego veña da man da tese de Obdulia Castro, escrita en 1989, unha descrición da morfoloxía e da fonoloxía do galego feita desde os presupostos da fonoloxía lexical, polo tanto dun carácter léxico-incrementativa (no senso de STUMP, 2001, p. 1-3). Con todo, este traballo tivo pouca repercusión en Galicia, pois o xenerativismo case non penetrou aínda hoxe na lingüística feita nas universidades galegas. Dubert García, na súa tese publicada en 1999 (outra monografía dialectal), tenta facer tamén unha morfoloxía flexional realizativa-incrementativa no modelo *Item e Proceso*, con regras fonolóxicas lexicais de axuste e poslexicais alofónicas. Este modelo, inspirado en Matthews (1972; 1991), non atende estritamente ás restricións do xenerativismo, pero tenta superar o distribucionalismo para dar conta da variación localizada no galego de Santiago por medio de regras variables coma as sociolingüísticas. Máis tarde, noutros traballos Dubert García intenta introducir unha morfoloxía cognitiva inspirada na lingüística baseada no uso, do estilo de Joan Bybee ou Ronald Langacker, con esquemas que dan estrutura ás palabras almacenadas no lexicón.

Os traballos de morfoloxía flexiva histórica realizados no seo da lingüística galega están xeralmente redactados seguindo os esquemas neogramáticos clásicos: boa mostra son os traballos de César Oro sobre a alomorfía do verbo medieval de 1977, 1980 e 1981; os traballos de Ramón Lorenzo que acostuman aparecer nas introducións ás súas edicións de textos medievais, ou os máis recentes de Ramón Mariño e Xavier Varela, fundamentados en datos obtidos de ricos córpora e centrados na datación dos cambios. Outro tanto se pode dicir da *Gramática histórica galega* de Manuel Ferreiro (1995), obra de referencia actual sobre a materia, que vén substituír a xa anticuada gramática histórica de García de Diego, de 1909, aínda que metodoloxicamente non está moi afastada dela ou dos modelos clásicos, tamén antigos, do portugués: J. J. Nunes (1919) e E. B. Williams (1939).

Volvendo á morfoloxía do galego moderno, un tema de discusión morfofonolóxica apaixonante, bo exemplo de como a visión prescritiva molesta na descrición lingüística (DUBERT GARCÍA, 2015), é a morfoloxía do artigo definido. Reducido por Freixeiro Mato (1998, p. 211; 2000, p. 261) a un fenómeno de fonética sintáctica (a pesar das probas do seu absoluto grao de morfoloxización), atraeu o interese de investigadores galegos (Rosario Álvarez en 1983, Dubert García en 2001 e en 2014, Elisa Fernández Rei na súa tese de doutoramento de 2002) e foráneos (Kikuchi en 2006, Nevins en 2011, Bonet e Lloret en 2016).

Canto á morfoloxía derivativa, cabe dicir que ata agora viña sendo un ermo na lingüística galega, a pesar dun comezo relativamente temperán coa monografía de Isabel González de 1978 sobre a sufixación nominal e varios estudos de César Oro sobre flutuacións morfofonémicas nos radicais verbais publicados a mediados da década de 1970. Realmente, fóra de López Viñas, non vemos autores que tomen a formación de palabras por

derivación como un obxecto de estudo, senón que só comprobamos a existencia de traballos puntuais desconectados entre si.

O aludido traballo fundacional de Isabel González (1978) contén un mero repertorio de morfemas nominais agrupados semanticamente, sen ningún tipo de reflexión morfofonémica nin ningún tipo de reflexión sobre a entidade teórica das unidades segmentadas. Esta mesma organización aparece en Álvarez, Regueira e Monteagudo (1986). Freixeiro Mato ten unha monografía de 1996 dedicada aos diminutivos, en que reflexiona sobre a súa morfoloxía e os seus valores semánticos e pragmáticos. Tamén Alonso Santiago escribe un artigo sobre os diminutivos en *Verba* no ano 2000. Ademais, Freixeiro Mato dedica parte do terceiro volume da súa gramática (1999) á formación de palabras, tanto á derivación coma a composición. Xoán Carlos Lagares (2003) publica tamén unha monografía sobre o xénero en galego e reflexiona sobre a súa morfoloxía e o seu lugar na gramática: se na flexión ou na derivación.

Álvarez e Xove (2002) dedican tamén un significativo espazo da súa gramática á derivación. Fronte aos autores anteriores, organizan os sufixos pola clase de palabra que producen sen deterse moito no resultado semántico nin morfofonémico. González Seoane reflexiona sobre aspectos xerais da derivación isocategorial en galego nun traballo de 1999; Rosa Salgueiro sobre nomes deadxectivais; Aquilino Alonso Núñez reflexiona sobre a formación de verbos. Os traballos actuais de López Viñas supoñen unha retomada da morfoloxía derivacional, neste caso partindo de datos da lingua medieval. As alternancias morfofonémicas seguen sen ser obxecto básico de investigación; o modelo habitual segue a ser o distribucionalismo e o sistema *Item e Arranxo*.

Algúns estudos comparativos entre galego e portugués veñen de investigadoras brasileiras como Nilse Areán-García ou Valéria Gil Condé.

Pouco existe sobre a composición, á parte do que se recolla nas gramáticas de Álvarez e Xove (2002) e Freixeiro Mato (1999): Blanco Valdés en 1985, Marqués Valea en 1990, Mercedes Brea en 1990 e 1991. Aínda que todos estes autores reflexionan sobre as unidades que entran na composición (V+V, V+N, N+N etc.), o grao de liberdade na formación dos complexos, o grao e o tipo de gramaticalización e fusión das unidades implicadas (reflexionan sobre exemplos coma *malmequeres, mexanacama, garda civil, porco bravo*), pero non aparecen clasificacións dos compostos como *endocéntricos* ou *exocéntricos* (sexa na semántica ou na sintaxe do composto), non se profunda nos *paradoxos de encorchetamento* e as súas consecuencias para a definición dos compostos.

Mención á parte na descrición morfolóxica do galego merecen os volumes I e II do *Atlas Lingüístico Galego (ALGa)*, centrados na variación xeográfica morfolóxica. O *ALGa* é sen dúbida dunha das mellores e máis útiles ferramentas producidas na lingüística galega, da que van publicadas ata agora seis volumes. O primeiro deles está dedicado á morfoloxía verbal e o segundo á non-verbal, que inclúe non só a morfoloxía flexiva nominal (nomes, adxectivos, determinates, pronomes), senón tamén valiosa información sobre a variación xeográfica na forma fonolóxica de elementos non flexivos, sen estrutura morfolóxica sincrónica aparente, coma adverbios, conxuncións e preposicións.

Non é preciso esaxerar a relevancia dos datos contidos nestes volumes, que son algo máis que un contributo de valor local con información veraz e organizada sobre ese descoñecido que viña sendo o galego ata hai ben pouco. Os datos do *ALGa* teñen tamén de certo un valor universal, de interese non só para aqueles investigadores interesados na historia fonolóxica e morfolóxica dunha lingua románica, senón tamén para aqueles que busquen un bo alicerce empírico para reflexións teóricas máis profundas sobre as posibilidades formais do cambio lingüístico, o cambio analóxico, as interrelacións entre fonoloxía, morfoloxía e sintaxe, os procesos de gramaticalización, os fenómenos de contacto lingüístico etc.

A explotación dos datos do *ALGa* para os estudos de formación de palabras resultan xa máis problemáticos, pois a maioría dos mapas dos volumes de léxico son onomasiolóxicos, polo que a información morfolóxica non está paradigmaticamente organizada. Polo tanto, o seu uso para o estudo da formación de palabras resulta máis complicado, aínda que tamén aquí o *ALGa* ofrece información abundante.

3. Os estudos de sintaxe

3.1 A sintaxe ocupou en xeral un lugar pouco relevante no plan de traballo das gramáticas galegas ata hoxe, oscilando entre a simple ausencia e unha presenza marxinal e fragmentaria (CIDRÁS, 2004, p. 338-344). Fóra das interesantes observacións que sobre esta compoñente atopamos na *Gramática* de Saco (1868), agudas aínda que

xeralmente pouco integradas, pouco se adiantou na materia ao longo de cen anos. Mesmo a de Carballo (1966) non é en canto á sintaxe moi superior á de Saco: presenta a mesma falta de integración, algunhas partes un chisco máis desenvolvidas pero outras pouco ou mal tratadas e sobre todo moitas lagoas sen cubrir. Esta situación é fiel reflexo do estado da arte que amosaba na altura – hai só cincuenta anos – a sintaxe do galego, cunha ausencia case absoluta de traballos previos sobre a materia.

En efecto, alén dalgunha breve noticia de escaso alcance pódese dicir que o primeiro produto da investigación científica sobre a sintaxe do galego é a memoria de licenciatura de Guillermo Rojo (1969) sobre as perífrases verbais, que se convertería en tese de doutoramento en 1972 e en monografía en 1974. Deste mesmo ano é a monografía de Antón Santamarina sobre o verbo galego e un artigo seu sobre as construcións comparativas, seguido en 1975 doutro sobre o adverbio (as tres publicacións derivadas da súa tese, sostida en 1973). Estas son as dúas grandes figuras emerxentes na escola lingüística compostelá, ambas de formación estruturalista: Santamarina máis próximo a Mattoso Câmara, e Rojo ao funcionalismo de Alarcos con influencias de Benveniste ou Coseriu. Porén, Rojo abandona axiña a sintaxe do galego para converterse nunha das figuras máis relevantes do panorama actual da gramática española. Como xa dixemos, Santamarina continúa co galego e convértese no grande referente da lingüística galega pero, centrado na investigación lexicográfica, non volverá visitar o estudo da sintaxe. Por último, pechando esta etapa fundacional da sintaxe, na segunda metade dos anos 70 saen á luz uns poucos interesantes estudos como o de García Gondar sobre o infinitivo conxugado (1976) ou o de Victoria Ogando sobre a posición dos clíticos en galego medieval (1978 [1980]), alén dalgúns poucos máis que quedaron inéditos. Unha colleita prometedoras pero certamente escasas.

Na década dos 80 muda a estratexia dos estudos gramaticais promovidos no seo do ILG ao encamiñárense un bo número de memorias de licenciatura ao estudo da sintaxe, fronte a aposta polos traballos dialectais de descrición de falas que predominara na década precedente. Acadado xa un excelente grao de coñecemento da realidade dialectal do galego, grazas a eses traballos e sobre todo ao labor de campo do *Atlas Lingüístico Galego*, a nova liña visaba acadar un coñecemento máis profundo da sintaxe do galego (que era naquela altura unha gran descoñecida) como alicerce para a descrición gramatical da lingua, convertida, agora si, en obxectivo prioritario. No novo escenario político de oficialidade do galego (ao abeiro do Estatuto de Autonomía de 1981) a imposibilidade de facer unha descrición da súa gramática minimamente fundamentada era a todas luces unha realidade insostible. Estas memorias constituíron os traballos previos que habían achegar materiais para encher o baleiro. Na táboa 1 ofrécese a relación de memorias de licenciatura defendidas entre 1980 e 1990 de contido sintáctico, con indicación dos temas desenvolvidos:

Ano	Autor/a	Tema
1980	Xesús Lantes	pronomes reflexivos
1981	M ^a Sol López	acusativo preposicional
1981	Xavier Varela	cuantificadores (gal. medieval)
1982	Henrique Monteagudo	construcións condicionais
1982	M ^a Ánxeles Bellón	cuantificadores (gal. moderno)
1982	Carme Ares	pronomes persoais
1982	Victoria González Cao	preposición <i>a</i>
1983	Carlos Díaz Abreira	Infinitivo non perifrástico
1983	Xermán García Cancela	adverbios de tempo
1984	Rosa López Gato	negación
1985	Francisco Cidrás	construcións impersoais

1986	Carme Hermida	artigo
1987	M ^a Gloria Paredes	auxiliares <i>aver / ter</i>
1990	M ^a Xosé Beceiro	construcións comparativas

Táboa 1. Relación de memorias de licenciatura sobre sintaxe do galego defendidas entre 1980 e 1990.

A principal impulsora destes traballos foi Rosario Álvarez, aínda que non poucos foron dirixidos tamén por Antón Santamarina e Francisco Fernández Rei. A maioría destas contribucións, excepto as de Cidrás e Hermida, ficaron inéditas, pero no seu conxunto foron un esteo esencial na fundamentación empírica da *Gramática* de 1986, que supuxo un importante cambio de rumbo na gramaticografía galega, como xa se dixo. Na secuencia deste traballo de sementeira, os anos 90 e os primeiros anos do novo século contemplaron o agromar da que podemos considerar a terceira fornada de investigadores do ILG, na que os estudos gramaticais van estar máis representados. Velaí as persoas que leron nestes anos as súas teses de doutoramento na USC con traballos centrados na sintaxe do galego:

Francisco Cidrás (1991)	<i>Construcións pasivas en galego</i>
Xavier Varela (1991)	<i>Os cuantificadores en galego moderno: a cuantificación pronominal</i>
M ^a Sol López Martínez (1993)	<i>O complemento directo con preposición a en galego</i>
Xesús Lantes (1993)	<i>As completivas substantivas nexuais en galego</i>
Xulio Sousa (1998)	<i>Estudio diacrónico das construcións con mandar como verbo de orde en galego</i>
Eduardo Moscoso (2000)	<i>Os tempos compostos no galego medieval</i>
Carme Silva (2002)	<i>Frases nominais con posesivo en galego: estrutura e valores referenciais</i>
María Álvarez de la Granja (2003)	<i>As locucións verbais galegas</i>

Todos eles (agás Lantes) son na actualidade docentes na USC e investigadores no ILG. Xuntamente cos poucos investigadores senior do Instituto que seguiron a realizar estudos de sintaxe (Xosé Xove e, sobre todo, Rosario Álvarez) e outros tamén da nova vagada que se achegan a esta disciplina de maneira máis esporádica (como Xosé Luís Regueira, Carme Hermida ou Henrique Monteagudo), conforman o cadro de investigadores que levan adiante, con diferente intensidade, o complexo traballo do levantamento corográfico da sintaxe do galego. Por suposto, ese labor non se realiza exclusivamente no ILG e na USC, particularmente a partir da creación das outras universidades galegas (A Coruña e Vigo) en 1990. No eido da sintaxe cómpre facer especial referencia ao grupo da Coruña, coas figuras de Xosé Ramón Freixeiro e de Xosé Manuel Sánchez Rei, sen esquecer as achegas de Manuel Ferreiro no ámbito da gramática histórica. En Vigo cabe sinalar a Xosé Soto e Xosé A. Fernández Salgado, así como a Alexandre Rodríguez Guerra en sintaxe histórica e a Xavier Gómez Guinovart en lingüística informática (os dous últimos membros tamén do ILG como colaboradores externos).

A día de hoxe, o coñecemento da sintaxe do galego segue a presentar, na súa intrínseca complexidade, importantes desequilibrios, con áreas relativamente ben estudadas e outras descritas de maneira moi deficiente ou carentes de estudos. Non é doado dar conta sistemática e fidedigna dunhas e outras, nin referir o traballo dun grupo reducido pero heteroxéneo de persoas que se ven obrigadas a realizar unhas investigacións máis extensivas que intensivas para poderen describir e explicar globalmente a sintaxe dunha lingua cuxa historiografía sintáctica se escribiu case por completo nos últimos vinte e cinco anos. Sen pretendernos ser exhaustivos, vexamos de maneira aproximativa as principais áreas de estudo desenvolvidas nese tempo.

3.2 Como xa se indicou máis arriba, os primeiros traballos científicos sobre sintaxe do galego tiveron como centro de atención o ámbito verbal, coas xa citadas monografías de Santamarina (unha descrición global do sistema), Rojo (sobre as perífrases ou grupos verbais) e García Gondar (sobre o infinitivo conxugado). Alén de novas visitas sobre este último tema, de man de autores como Clara Vanderschueren, Marlies Jansegers ou Ignacio Vázquez, outro asunto que foi obxecto de estudo é, obviamente, o da caracterización da temporalidade verbal, con achegas

de Xosé Xove e de Alexandre Veiga (no ronsel da descrición que fixera Rojo para o español). Sobre o sistema verbal no galego medieval, con especial referencia ao uso e valores dos seus “tempos compostos” traballou Eduardo Moscoso. Do estudo da concordancia verbal e das anomalías que presenta tense ocupado Cidrás. Outra área de pescuda é a das construcións verbais, en que teñen traballado Xosé Soto, Xosé A. Fernández Salgado ou Soraya Domínguez.

O pronome persoal e os clíticos constitúen un ámbito de investigación moi interesante e bastante traballado na sintaxe do galego, nomeadamente da man de Rosario Álvarez, autora de numerosas achegas sobre a posición dos clíticos, a secuencia dos pronomes átonos cando se combinan ou de diversos usos peculiares dos pronomes, como o chamado dativo de solidariedade, moi frecuente en galego, o uso do clítico de acusativo con verbos inacusativos (*aí a vai 'aí vai ela'*), o do *el* invariable expletivo (*el haberá un ano*) ou os sistemas de tratamento. O vínculo entre a posición dos pronomes átonos e procesos informativos de focalización foi estudado por Xove e a súa relación coa prosodia e cos procesos de clitización fonolóxica foino por Elisa Fernández Rei. Fenómeno con estreita vinculación a isto último, Sánchez Rei ten estudado a interpolación pronominal, i.e. a intercalación de palabras tónicas entre o clítico preverbal e o verbo. Xavier Varela pescudou a emerxencia da diferenciación das formas clíticas de acusativo e de dativo na segunda persoa de singular (*te/che*).

Sobre a orde de constituíntes na oración en galego medieval teñen feito achegas Henrique Monteagudo e Alexandre Rodríguez Guerra.

Outra gran área que ten suscitado interese na investigación sintáctica do galego é o da transitividade e as diversas construcións sintácticas a ela vinculadas. Francisco Cidrás ten traballado amplamente neste eido, con achegas sobre as construcións pasivas, as construcións impersoais e as pronominais, vinculadas estas últimas ao tema dos valores de *se*, tan recorrente e diverso nas linguas romances. Especificamente sobre a infrecuente construción reflexiva indirecta ocupouse recentemente María Álvarez de la Granja. A liña de traballo sobre as pasivas iniciada por Cidrás foi aplicada ao galego medieval por Eduardo Moscoso. Particular atención ten suscitado o tema da transitividade preposicional: sobre o uso da preposición *a* con complemento directo son numerosas e de obrigada referencia as achegas de Mª Sol López. Tamén Francisco Cidrás se ten ocupado do tema e asemade da súa relación con outras construcións de marcado de obxecto con preposicións distintas de *a*; entre elas ten suscitado singular interese o uso da preposición *en*, do que se teñen ocupado, entre outros, Alexandre Rodríguez Guerra, Teresa Moure, Javier Rivas ou Vitor Míguez. Cun alcance máis amplo, Sánchez Rei tense ocupado do complemento preposicional desde o cadro da gramática de valencias.

Outro complexo tema relacionado coa transitividade que só está moi parcialmente estudado en galego é o das alternancias diatéticas. As alternancias transitivo/intransitivo foron descritas por Cidrás e especificamente a alternancia causativa por Inés Diz Gamallo e Beatriz Domínguez Oroña. Relacionadas con esta última, as construcións causativas sintácticas (co esquema '*facere* + inf.' e outras similares) foron estudadas por Xosé Luís Regueira e por Xulio Sousa, que ten traballado tamén as construcións completivas e a alternancia que se dá nestas entre as cláusulas de infinitivo e as completivas conxuntivas.

En relación coa transitividade pero na estremeira xa entre o ámbito oracional e o léxico, o tema da incorporación foi indagado brevemente por Cidrás, nun traballo que serviu como porta de entrada á investigación da fixación fraseolóxica, cos distintos graos de lexicalización de construcións sintácticas e os mecanismos de mudanza semántica involucrados, temas sobre os que ten feito numerosas achegas María Álvarez de la Granja e, en menor medida, Patricia Buján.

Tamén suscitou o interese dos investigadores galegos a estrutura do sintagma nominal, en particular os seus determinantes: Carme Hermida tense ocupado da función do artigo, Sánchez Rei da dos demostrativos, Xavier Varela dos cuantificadores e Carme Silva dos posesivos, tanto en galego moderno como medieval. A ampla dedicación da última autora ao tema alcanza igualmente os usos non determinativos en que se involucran posesivos, e.g. as construcións adverbiais locativas do tipo *diante miña*. Da determinación nominal con posesivo tense ocupado tamén recentemente Francisco Cidrás, centrándose nos usos de posesivo sen artigo, anómalos en galego, cunha perspectiva contrastiva e aplicada. En canto á relación entre o núcleo sintagmático e os seus modificadores/complementos, moito menos analizada, este mesmo autor estudou a orientación das relacións atributivas que se dan dentro do SN, nomeadamente as invertidas, do tipo *o parvo do rapaz, unha marabilla de rapaz* (vs. *o rapaz parvo, un rapaz marabilloso*); Aquilino Alonso ocupouse da posición do adxectivo no SN.

Dentro do ámbito textual e pragmático cómpre salientar os traballos de Freixeiro Mato sobre estilística e sobre gramática do texto, con especial referencia aos marcadores discursivos, parcela na que tamén son

destacables as achegas de Soraya Domínguez. No ámbito dos modalizadores tense prestado atención aos marcadores epistémicos e/ou evidenciais, aínda que focalizada de maneira moi acusada en dúas formas emblemáticas e de moito uso en galego (*seica* e *disque*), que foron estudadas por Xosé Rosales desde a teoría da relevancia, por Xulio Sousa desde o cadro da gramaticalización e por Francisco Cidrás desde a construcionalización. Amparo Cereixo ocupouse dos modalizadores oracionais en *-mente* no galego medieval. O mercado da polaridade tamén presenta peculiaridades en galego, que foron postas de manifesto en traballos de Rosa López Gato para a negación e de Delio García Represas para a afirmación e a expresión da certeza.

O encadre teórico da grande maioría da investigación en sintaxe do galego realizada no ILG e nas universidades galegas é funcionalista ou cognitivo-funcional, con presenza de diferentes escolas e mesmo posturas eclécticas. Ademais, a moderna disponibilización de córpora electrónicos facilita as abordaxes desde os modelos baseados no uso. Esta constelación teórica non é casual, senón común no sistema universitario galego. Desde logo o seu predominio non é alleo ao influxo da escola funcionalista compostelá nucleada arredor da figura de Guillermo Rojo (sensiblemente distinta ao funcionalismo español vinculado a Emilio Alarcos), pero tamén non o é á relación directa con referentes como Simon Dik ou Coseriu (e, actualmente, cos continuadores do seu legado, como é o caso de Johannes Kabatek, moi ligado ao ILG), ou aos vínculos co ámbito da teoría da gramaticalización, que ten tamén unha importante presenza na USC. Tamén hai algunhas achegas desde a gramática de valencias.

Os estudos xenerativistas e formalistas sobre sintaxe do galego están moi pouco presentes na investigación realizada no ILG e en xeral nas universidades galegas. Porén, o avance do coñecemento científico sobre o galego non pode ser avaliado axeitadamente sen tomar en consideración a investigación realizada fóra de Galicia. Nesta dimensión xeograficamente máis ampla as achegas xenerativistas son, por contra, maioritarias. A presenza do galego nestes ámbitos vén de moi lonxe, da man de lingüistas galegos radicados no estranxeiro, como Carlos P. Otero, Domingos Prieto ou José L. Freire, que comezaron a publicar a comezos dos anos 70, case simultaneamente ás primeiras achegas de Santamarina ou Rojo en Compostela. Desde entón, a nómina medrou substancialmente, aínda que polo xeral o interese polo galego é nestes autores máis ben circunstancial. Como é de esperar nun modelo teórico máis orientado á gramática que á descrición da lingua, a escolla de lingua, de temática e de enfoque está moi condicionada polas necesidades e intereses da propia teoría. Tal vez por iso o tema máis recorrente nos traballos desta orientación teórica en galego é o estudo da formación e, sobre todo, a orde dos clíticos (Carlos P. Otero, Domingos Prieto, Héctor Campos, Giampaolo Salvi, Figueiredo Silva, Juan Uriagereka, Eduardo Raposo, Fernández Rubiera...). Outros tópicos tratados son as nominalizacións (José L. Freire), o infinitivo – e xerundio – flexionado (Víctor Longa, María Lobo), os suxeitos expletivos nulos (Steven Franks, Uriagereka, Raposo), a transitividade preposicional con *en* (Núria Martí) ou a orde de palabras, vinculada á interfaz entre sintaxe e estrutura da información, tema sobre o que Timothy Gupton publicou recentemente unha interesante monografía.

Remate

Transcorridos só cincuenta anos, os xuízos reproducidos ao comezo deste traballo que describían o enorme atraso da lingüística galega resultan hoxe, aos ollos dos investigadores galegos máis novos, totalmente irrecoñecibles. Eis o grande logro conseguido nese curto período: sacar o galego do descoñecemento en que se atopaba diante do mundo da romanística e das ciencias da linguaxe, mais tamén do seu descrédito diante dos propios galegos, resignados ata non hai tanto a asumiren que a súa non era unha lingua de cultura e que o seu estudo carecía de interese. Este logro acadouse en condicións moitas veces difíciles (pois o galego segue a ser unha lingua minorizada e sangrada no seu propio país), comezando case desde cero a principios dos anos 70 do século pasado. É neste preciso momento cando se crea o Instituto da Lingua Galega. O programa de actuación alí desenvolvido no seminario de gramática consistiu inicialmente nun labor de pescuda e descrición da realidade gramatical do galego, unha gran descoñecida ata os anos 1970-1990, ao que seguiu outro, aínda en progreso, de construción dun discurso gramatical propio e de proxección do galego para situalo cientificamente á altura das outras linguas románicas *normais*.

A gramática do galego xa non é, abofé, ningún terreo inexplorado, pero o traballo que resta para a súa normalidade é aínda enorme. Debe realizarse ademais sen vagar, nun contexto en que o respecto ecolóxico polo plurilingüismo e o interese científico polas linguas pequenas non se regala nin é fácil de gañar. A lingüística non agarda polas linguas – tampouco polo galego. O principal problema para consumir a construción dun discurso gramatical propio e o labor de proxección científica do galego fóra das súas fronteiras está mesmamente no

abafamento desas fronteiras, sempre próximas nun país pequeno que nin sequera pode ser país de seu. Falamos da eiva que supón a escaseza de masa crítica, do difícil que é xerar un discurso gramatical completo e solvente cunha comunidade científica autóctona moi reducida. Empeorando as cousas, captar en Galicia investigadores interesados na reflexión gramatical sobre o galego, nun contexto sociolingüístico espiñento en que está en causa a propia supervivencia da lingua, non é tarefa doada.

Cos seus limitados recursos humanos e materiais, o desafío da gramática galega consiste na súa proxección exterior; en colocarse no cerne das reflexións teóricas da romanística e da lingüística xeral, alén das súas cativas fronteiras científicas nacionais. Só a través do diálogo co mundo poderá a lingüística galega evitar caer na inanición do illamento ou na satelización verbo do discurso gramatical español. Nese contexto cobra especial relevo, por motivos tanto lingüísticos como extralingüísticos, a necesaria interacción coas gramáticas lusófonas e nomeadamente coa brasileira, da que leva tanto tempo incompreensiblemente afastada.

Referencias bibliográficas

ALGa = Instituto da Lingua Galega (1990-): *Atlas Lingüístico Galego*. A Coruña: Fundación Barrié de la Maza [Vol. I, *Morfoloxía Verbal*, 1990; Vol. II, *Morfoloxía Non-Verbal* 1995].

ALONSO PINTOS, Serafín. *O proceso de codificación do galego moderno (1950-1980)*. A Coruña: Fundación Barrié de la Maza / Instituto da Lingua Galega, 2006.

ÁLVAREZ, Rosario. A gramática galega no século XX. O contributo de Carvalho Calero. In: BISCAINHO FERNANDES, Carlos Caetano; SÁNCHEZ REI, Xosé Manuel (Eds.). *Ricardo Carvalho Calero: ciencia, literatura e nación*. A Coruña: Universidade da Coruña, 2011, p. 13-29.

ÁLVAREZ, Rosario; REGUEIRA, Xosé Luís; MONTEAGUDO, Henrique. *Gramática galega*. Vigo: Galaxia, 1986.

ÁLVAREZ, Rosario; XOVE, Xosé. *Gramática da lingua galega*. Vigo: Galaxia, 2002.

BILEGA = GARCÍA GONDAR, Francisco (Dir.). *Bibliografía informatizada da lingua galega*. Santiago de Compostela: CIRP [en liña], 1998-, <<http://www.cirp.es/bdo/bil/bilega.html>>.

CAMARA JR., Joaquim Mattoso. *Estrutura da língua portuguesa*, Petrópolis: Editora Vozes, 1970.

CARBALLO CALERO, Ricardo. *Gramática elemental del gallego común*. Vigo: Galaxia, 1966 [1979].

CIDRÁS ESCÁNEO, Francisco. A sintaxe na gramática: problemas de descrición e problemas de prescrición. In: ÁLVAREZ, Rosario; MONTEAGUDO, Henrique (Eds.). *Norma lingüística e variación*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega / Instituto da Lingua Galega, 2004, p. 335-357.

DUBERT GARCÍA, Francisco. Variación e cambio na morfoloxía do artigo definido galego. In: MARIÑO PAZ, Ramón; VARELA BARREIRO, Xavier (Eds.). *Lingüística histórica e edición de textos galegos medievais*. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela, 2015, p. 127-146.

FERNÁNDEZ REI, Francisco. *Dialectoloxía da lingua galega*. Vigo: Xerais, 1990.

FERNÁNDEZ REI, Francisco. O Instituto da Lingua Galega (1971-1990). Contribución á investigación e á normalización do galego. In: BREA, Mercedes; FERNÁNDEZ REI, Francisco (Coords.). *Homenaxe ó profesor Constantino García*. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela, 1991, tomo I, p. 15-46.

FERNÁNDEZ SALGADO, Benigno. *Os rudimentos da lingüística galega. Un estudio de textos lingüísticos galegos de principios do século XX (1913-1936)*. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela, 2000.

FREIXEIRO MATO, Xosé Ramón. *Sebastián Martínez-Risco na cultura galega*. Santiago de Compostela: Laiovento, 1994.

FREIXEIRO MATO, Xosé Ramón. *Gramática da lingua galega*. Vol. I: *Fonética e Fonoloxía* (1998). Vol. II: *Semántica* (1999). Vol. III: *Morfosintaxe* (2000). Vol. IV: *Gramática do texto* (2003). Vigo: A Nosa Terra, 1998-2003.

FREIXEIRO MATO, Xosé Ramón. *Estilística da lingua galega*. Vigo: Xerais, 2013.

GONZÁLEZ SEOANE, Ernesto: "Limiar" á reprod. facsim. de Lugrís Freire (1931), 2006.

- GLEASON, H. A. *An introduction to descriptive linguistics*. New York: Holt, Rinehart and Winston, 1961.
- HENRÍQUEZ SALIDO, M^a do Carmo. As gramáticas do galego do século XIX. In: *Actas do I^o Congreso Internacional da Língua Galega Portuguesa na Galiza*. Ourense: AGAL, 1986, p. 443-468.
- HENRÍQUEZ SALIDO, M^a do Carmo. Contributos para umha história da lingüística galega (1964-1974). In: BREA, Mercedes; FERNÁNDEZ REI, Francisco (Coords.). *Homenaxe ó profesor Constantino García*. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela, 1991, tomo 2, p. 83-93.
- HERMIDA GULÍAS, Carme. *Os precursores da normalización. Defensa e reivindicación da lingua galega no Rexurdimento (1840-1891)*. Vigo: Xerais, 1992.
- KABATEK, Johannes. O príncipe Louis Lucien Bonaparte: precursor da lingüística galega. *Cadernos de Lingua*, 6, p. 5-26, 1992.
- LUGRÍS FREIRE, Manuel. *Gramática do idioma galego*. A Coruña: Imprenta Moret, 1922 [1931]. [Reprod. facsim. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega, 2006].
- MATTHEWS, Peter. *Inflectional morphology*. Cambridge: CUP, 1972.
- MATTHEWS, Peter. *Morphology*. Cambridge: CUP, 1991.
- NOMIG = Instituto da Lingua Galega; Real Academia Galega. *Normas ortográficas e morfolóxicas do idioma galego*. Vigo: Real Academia Galega, (1982) [2012].
- REGUEIRA, Xosé Luís. A contribución alemana á lingüística galega. In: BREA, Mercedes; FERNÁNDEZ REI, Francisco (Coords.). *Homenaxe ó profesor Constantino García*, Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela, 1991, tomo 2, p. 155-178.
- REGUEIRA, Xosé Luís. Os estudos de lingüística galega. In: LORENZO, Ramón; ÁLVAREZ, Rosario (Eds.). *Homenaxe á profesora Pilar Vázquez Cuesta*. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela, 1996, p. 47-67.
- REGUEIRA, Xosé Luís; BOULLÓN, Ana; CIDRÁS, Francisco; GONZÁLEZ SEOANE, Ernesto; MARIÑO, Ramón; TATO, Fernando. *Guía bibliográfica de lingüística galega*. Vigo: Xerais, 1996.
- SACO ARCE, Juan Antonio. *Gramática gallega*. Ourense: Gráficas Tanco, 1868 [1967].
- SÁNCHEZ REI, Xosé Manuel. Trazos xerais da tradición gramatical galega. *Revista Galega de Filoloxía*, 6, p. 93-121, 2005.
- SÁNCHEZ REI, Xosé Manuel. Algunhas observacións sobre a *Gramática elemental del gallego común* de Ricardo Carvalho Calero. *Madrygal*, 11, p. 101-112, 2008.
- SANTAMARINA, Antón. *El verbo gallego*. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela, 1974.
- SANTAMARINA, Antón. Informe de Ramón Piñeiro á Real Academia Galega. *Boletín da Real Academia Galega*, 370, p. 7-17, 2009.
- SPENCER, Andrew. *Morphological theory*. Oxford: Blackwell, 1991.
- STUMP, Gregory T. *Inflectional morphology*. Cambridge: CUP, 2001.